

RƏQƏMSAL KİTABXANALAR: TƏHSİL VƏ TƏDQIQATIN YENİ EPOXASINDASONSUZ BİLİK VƏ HÜDUDSUZ İMKANLARIN DOĞUŞU

Xanım Mustafayeva

*Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu,
İnformasiya cəmiyyətinin fəlsəfi və sosioloji
problemləri şöbəsinin baş elmi işçisi
Yasamal rayonu, Hüseyn Cavid pros. 115
xanimmustafayeva24@gmail.com
ORCID ID: 0009-0005-4520-2428*

Tural Orucov

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti,
gənc tədqiqatçı
turalOrucov2108@mail.com
Azərbaycan <https://orcid.org/0009-0007-0783-5835>*

Açar sözlər: *Rəqəmsal kitabxanalar, təhsil, tədqiqat, qeyri-məhdud bilik, kollektiv intellekt, açıq təhsil resursları, texnoloji inkişaf*

Ключевые слова: *Цифровые библиотеки, образование, исследования, безграничные знания, коллективный интеллект, открытые образовательные ресурсы, технологическое развитие*

Keywords: *Digital libraries, education, research, unlimited knowledge, collective intelligence, open educational resources, technological development*

Xülasə: Bu məqalə, rəqəmsal kitabxanaların təhsil və tədqiqat sahələrində yaratdığı yeni vizionu və onların qeyri-məhdud bilik sahəsinin yaradılmasındakı rolunu araşdırır. Rəqəmsal kitabxanalar, məlumatların geniş və sərhədsiz şəkildə yayılmasını təmin edir, bu da təhsil və tədqiqat üçün yeni imkanlar açır. Məqalədə, rəqəmsal kitabxanaların təhsil və tədqiqat dünyasında yaratdığı dəyişikliklər və bu dəyişikliklərin akademik fəaliyyətlərə olan təsiri nəzərdən keçirilir. Tədqiqatda ədəbiyyatın təhlili, sorğular və müsahibələr kimi kəmiyyət və keyfiyyət üsulları istifadə olunmuşdur.

Резюме: Статья исследует новое видение, созданное цифровыми библиотеками в образовании и научных исследованиях, а также их роль в создании неограниченной области знаний. Цифровые библиотеки обеспечивают широкое и неограниченное распространение информации, открывая новые возможности для образования и научных исследований. В статье рассматриваются изменения, вызванные цифровыми библиотеками в мире образования и научных исследований, а также их влияние на академическую деятельность. В исследовании использованы методы анализа литературы, опросы и интервью.

Summary: This paper explores the new vision created by digital libraries in education and research and their role in the creation of an unlimited knowledge domain. Digital libraries enable the widespread and limitless dissemination of information, opening new opportunities for education and research. The paper examines the changes brought about by digital libraries in the world of education and research and their impact on academic activities. The research utilizes literature review, surveys, and interviews as quantitative and qualitative methods.

«Kitabxana xalq millət üçün, cəmiyyət üçün müqəddəs bir yer, mənəviyyət, bilik və zəka mənbəyidir. O na görə də, kitabxanaya daim hörmət xalqımızın mədəniyyətini nümayiş etdirən amilərdən biridir»

Ümummili lider Heydər Əliyev

Metodologiya: Bu tədqiqat, rəqəmsal kitabxanaların təhsil və tədqiqat sahələrindəki təsirini öyrənmək üçün **əvvəlki ədəbiyyatın təhlili, kəmiyyət və keyfiyyət tədqiqat metodları** (sorgular, müsahibələr və vəziyyət təhlili) istifadə edilərək aparılmışdır. Bu yanaşma, rəqəmsal kitabxanaların funksionallığını və istifadəçilər üzərindəki təsirini dəyərləndirməyə imkan verir.

Aktuallığı: Rəqəmsal kitabxanalar, müasir təhsil və tədqiqatın əsas təməlini təşkil edən güclü vasitələrdir. İnformasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı ilə, rəqəmsal kitabxanalar bilik əldə etmə, paylaşma və təhlil etmə sahələrində yeni üfüqlər açır. Bu kitabxanalar, təhsil və tədqiqat dünyasında bərabərlik, əlçatanlıq və daha sürətli məlumat axınını təmin edir, bu da onların əhəmiyyətini gündəngünə artırır.

Məqsədi: rəqəmsal kitabxanaların təhsil və tədqiqat sahələrindəki rolunu anlamaq, onların qeyri-məhdud bilik sahəsi yaratmaqda necə təsirli olduğunu araşdırmaq və bu yeniliklərin təhsil və tədqiqat dünyasına gətirdiyi müsbət dəyişiklikləri vurğulamaqdır.

Nəticə: Rəqəmsal kitabxanalar təhsil və tədqiqat sahələrində fundamental bir dönüşümə səbəb olmuşdur. Bu kitabxanalar, biliklərin daha geniş və sərhədsiz şəkildə əldə olunmasını təmin edərək təhsil mühitində bərabərlik və əlçatanlığı artırmış, tədqiqatçılara isə, yeni məlumatlara sürətli çıxış imkanını yaratmışdır. Nəticədə, təhsil və tədqiqatda daha interaktiv, kollaborativ və inklüziv yanaşmaların tətbiqi mümkün olmuşdur.

Təkliflər:

1. **Rəqəmsal kitabxanaların genişləndirilməsi:** Təhsil müəssisələri və tədqiqat mərkəzləri rəqəmsal kitabxanaların daha çox resursla zənginləşdirilməsinə və əlçatanlığının artırılmasına diqqət yetirməlidir.

2. **Texnologiyanın inkişafına uyğunlaşma:** Rəqəmsal kitabxanalar, yeni texnologiyalara uyğunlaşaraq, daha effektiv axtarış alətləri və istifadəyə yararlı interfeyslər təklif etməlidir.

3. **Təlim və dəstək:** İstifadəçilərin rəqəmsal kitabxanalardan daha səmərəli istifadə etməsi üçün mütəmadi təlimlər və dəstək proqramları təşkil edilməlidir.

4. **Açıq resursların artırılması:** Təhsil və tədqiqatın bərabər şəkildə inkişafı üçün açıq təhsil və tədqiqat resurslarının daha geniş yayılması təşviq edilməlidir.

Giriş: Rəqəmsal kitabxanalar müasir dövrün ən mühüm transformasiyalarından birini təmsil edir. Ənənəvi kitabxanaların sərhədlərini aşan və bilikləri rəqəmsal formatda toplama, saxlama və paylaşma imkanını verən bu yenilikçi məkanlar, təhsil və tədqiqat sahələrində fundamental dəyişikliklərə yol açır. İnternetin sürətli inkişafı ilə rəqəmsal kitabxanalar, coğrafi məkanlardan asılı olmayaraq, qlobal miqyasda bütün istifadəçilərə açıq və əlçatan olur. Bu dəyişiklik təhsilin və tədqiqatın sərhədsizliyini təmin edir, eyni zamanda geniş imkanlar və yeni perspektivlər yaradır.

Rəqəmsal kitabxanaların təhsil və tədqiqat sahələrində oynadığı rol böyükdür. Onlar yalnız məlumatların toplandığı və saxlandığı məkanlar olmaqla kifayətlənmir; həmçinin, təhsili daha demokratik, inklüziv və əlçatan hala gətirir. Tədqiqatçılar, alimlər və tələbələr rəqəmsal kitabxanalardan istifadə edərək, daha geniş məlumat bazalarına daxil ola bilir, elmi resurslara daha asan şəkildə çatır və tədqiqatlarını daha effektiv şəkildə həyata keçirə bilirlər. Həmçinin, rəqəmsal kitabxanalar, təhsil sahəsində yeni tədris metodlarının və innovasiyaların inkişafını təşviq edir.

Heydər Əliyevin vurğuladığı kimi: "Kitabxana xalq millət üçün, cəmiyyət üçün müqəddəs bir yer, mənəviyyət, bilik və zəka mənbəyidir. Ona görə də, kitabxanaya daim hörmət xalqımızın mədə-

niyyətini nümayiş etdirən amillərdən biridir." Bu düşüncə, rəqəmsal kitabxanaların cəmiyyətin inkişafındakı əhəmiyyətini bir daha ortaya qoyur. Rəqəmsal kitabxanalar yalnız məlumatların mühafizəsi deyil, həm də insan intellektinin inkişafı və elmi irəliləyişin təməlini qoyur. Onlar, bilik və mədəniyyətin qorunub saxlanması və yayılmasında əvəzsiz bir rol oynayır.

Təqdim olunan məqalənin məqsədi, rəqəmsal kitabxanaların təhsil və tədqiqat sahələrindəki əvəzolunmaz rolunu dərinləşdirərək anlamaq, onların qeyri-məhdud bilik məkanı yaratmaqda necə təsirli olduğunu araşdırmaqdır. Eyni zamanda, bu yeni və dinamik texnoloji yeniliklərin, təhsil və tədqiqat dünyasında yaratdığı müsbət dəyişikliklərə işıq tutmaq, həmçinin onların gələcək inkişafını və global miqyasda bilik mübadiləsinin sərhədsiz imkanlarını ortaya qoymaqdır.

Rəqəmsal kitabxanalar, bilik və tədris sərhədlərini aşaraq, insanlıq üçün yeni intellektual yüksəlişlər və inkişaf yolları açır, həm də cəmiyyətin gələcəyinə yönəlik möhkəm və zəngin bir intellektual təməl yaradır.

Rəqəmsal Kitabxanaların Yaradılması və İnkişafı

Rəqəmsal kitabxanalar, informasiya cəmiyyətinin əsas tərkib hissəsinə çevrilmiş və texnoloji inkişafın nəticəsi olaraq, son illərdə geniş yayılmağa başlamışdır. Xüsusilə, 21-ci əsrdə internetin və məlumat texnologiyalarının sürətli inkişafı ilə bu kitabxanalar geniş şəkildə formalaşmışdır. «Bu inkişaf, ənənəvi kitabxanaların fiziki sərhədlərini aşaraq, məlumatların rəqəmsal formatda saxlanması və paylaşılmasını təmin edir [1,67]. Müasir rəqəmsal kitabxanalar, yalnız mətnləri deyil, həm də multimedia faylları, interaktiv materiallar, elmi məqalələr, dərslilər, videolar və digər tədris resurslarını özündə birləşdirir. «Bu xüsusiyyətlər istifadəçilərə müxtəlif mövzularda təhlil etmə, öyrənmə və yeni biliklər əldə etmə imkanı yaradır [2, 122].

Rəqəmsallaşdırma prosesində meydana gələn yeni kitabxana tipi özündə həm yeni, həm də ənənəvi kitabxananın xüsusiyyətlərini daşıyır ki, belə kitabxanalar çox zaman mütəxəssislər tərəfindən "hibrid kitabxanalar" termini ilə ifadə olunur [3, 111] .

Virtual kitabxanalar rəqəmsal məlumatların təşkil olunmuş kolleksiyalarıdır. Onlar müəyyən istifadəçi solum üçün, təşkil edilmiş kolleksiyalardır və onlar həmin cəmiyyətin informasiya ehtiyaclarını dəstəkləmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Rəqəmsal kitabxanalar audio və video daxil olmaqla bir çox mənbələrdən və bir çox formatda olan resurslar təklif edə bilər. Virtual kitabxanalarda fiziki kolleksiyalara deyil, təşkilatlanmaya və geniş diqqət yetirilir [4, 178].

Rəqəmsal kitabxanaların yaradılmasının əsas səbəblərindən biri də internetin sürətli inkişafıdır. Məlumatın global miqyasda daha sürətli və asan şəkildə paylaşılması bu kitabxanaların yaranmasında böyük rol oynamışdır. Məsələn, Qlobal Tədqiqat İnfrastrukturunun (GRI) inkişafı, alimlər və tədqiqatçılar üçün dünyanın hər yerindən onlayn məlumat resurslarına asan çıxış imkanı yaratmışdır [5,87]. İnternet əsrindəki rəqəmsal kitabxanalar, istifadəçilər üçün məkan və zaman məhdudiyyətlərini ortadan qaldıraraq, global miqyasda məlumat paylaşımını sürətləndirir. Bu, təhsil və tədqiqat sahələrində sərhədsizlik və bərabərlik gətirir, bilikləri cəmiyyətin daha geniş təbəqələrinə təqdim edir.

Daha geniş baxıldığında, rəqəmsal kitabxanalar yalnız məlumatların toplanması və saxlanması deyil, həm də məlumatların işlənməsi və təhlilində mühüm rol oynayır. Bu kitabxanalar, müasir təhsil və tədqiqat mühitində ənənəvi metodları təkmilləşdirərək, daha effektiv və geniş miqyaslı məlumat mübadiləsi təmin edir. Məlumatların çoxşəxli şəkildə təqdim olunması və sürətli əldə olunması, tədqiqatçıların daha dərinləşmiş analizlər aparmasına imkan verir.

Bilik Paylaşımının Yeni Paradigması: Qeyri-Məhdud Bilik Sahəsi

Rəqəmsal kitabxanalar təhsil və tədqiqat dünyasında yeni bir mərhələyə keçirərək, bilik sahəsini qeyri-məhdudlaşdırmışdır. «Ənənəvi kitabxanalar, fiziki sərhədlərlə məhdudlaşır və yalnız müəyyən coğrafi ərazilərdə məlumatlara çıxış imkanı verirdi. Bununla yanaşı, rəqəmsal kitabxanalar texnoloji inkişaf sayəsində bu məhdudiyyətləri aradan qaldıraraq, məlumatları global miqyasda əlçatan edir. Artıq hər bir istifadəçi, internet vasitəsilə istənilən yerdən və istənilən vaxtda məlumat-

lara daxil ola bilir [6, 123]. Bu yeni yanaşma, həm təhsil, həm də tədqiqat sahəsində sərhədləri aradan qaldırır və biliklərin sərbəst yayılmasını təmin edir.

Rəqəmsal kitabxanaların yaratdığı qeyri-məhdud məlumat sahəsi, təhsil sisteminin daha demokratik olmasına şərait yaradır. Ənənəvi kitabxanalar yalnız müəyyən coğrafi ərazilərə xidmət etdiyi halda, rəqəmsal kitabxanalar biliklərə çıxışı genişləndirərək, bərabərsizlikləri azaldır. Məsələn, açıq təhsil resurslarının (Open Educational Resources - OER) genişlənməsi təhsilin daha inkluziv olmasına imkan tanıyır. Bu resurslar, bütün dünyada təhsil alan fərdlər üçün əlçatan olaraq, müxtəlif sosial və iqtisadi qruplar arasında təhsil imkanlarını bərabərləşdirir [7, 98-99]. Həmçinin, rəqəmsal kitabxanaların təmin etdiyi qlobal məlumat axını, təhsil və tədqiqat sahəsində daha ədalətli bir bilik mübadiləsi yaradır, çünki müxtəlif coğrafi və mədəniyyətlərə malik insanlar arasında daha açıq və demokratik informasiya mübadiləsi baş verir.

Bu yeni bilik paylaşımı modeli, təhsil və tədqiqat resurslarının daha geniş kütlələrə çatmasına imkan verir və müxtəlif cəmiyyətlər arasında biliyin paylaşılmasını təmin edir. Bu həmçinin, tədqiqatların daha qlobal miqyasda mübadiləsini sürətləndirir və müxtəlif ölkələrin alimləri və tədqiqatçıları arasında əməkdaşlığı artırır [8, 65]. Rəqəmsal kitabxanalar, biliklərin yalnız müəyyən ölkələrə və ya regionlara aid olmadan, dünya miqyasında paylaşılmasını asanlaşdırır və daha əhatəli bir elmi tədqiqat mühiti yaradır.

Rəqəmsal Kitabxanaların Təhsilə və Tədqiqatlara Təsiri

Rəqəmsal kitabxanalar yalnız məlumatların təqdim edilməsi deyil, həm də təhsil və tədqiqat proseslərinin yenidən formalaşmasına gətirib çıxarır. Bu yeni informasiya mühiti təhsil sahəsində ənənəvi yanaşmalara tələbləri dəyişdirir. Sərbəst və açıq təhsil resurslarının genişlənməsi, təhsil sisteminə bərabərlik və əlçatanlıq məsələlərini gündəmə gətirir. Rəqəmsal kitabxanalar bu resursların mərkəzləşdirilmiş bir mənbə olaraq istifadəsini asanlaşdırır və təhsilin daha geniş kütlələrə yayılmasına kömək edir.

Tədqiqat sahəsində də rəqəmsal kitabxanaların rolu böyükdür. Ənənəvi tədqiqat üsullarına alternativ olaraq, tədqiqatçılar artıq geniş məlumat bazalarına, elmi jurnallara, məqalələrə və digər resurslara onlayn şəkildə asanlıqla daxil ola bilirlər. Bu şəraitdə tədqiqatçılar daha qlobal yanaşmalarla yeni fikirlər və nəzəriyyələr inkişaf etdirə bilər.

Elektron kitabxanaların və onun e-xidmətlərinin yaradılması, bibliometriya, bibliomayning və s. kimi elmi problemlərin həlli, elektron kitabxana resurslarının menecmentinin təşkili, elektron kitabxananın xidmətlərindən istifadə üçün ekreditlərin verilməsi və s. məsələlərin təşkilində önəmli elmi-texniki vasitədir [9]. Bu, rəqəmsal kitabxanaların təhsil və tədqiqat sahəsindəki rolunu daha da gücləndirir.

Yeni Vizion: Təhsildə İnnovasiyalar və Kollektiv İntellekt

Rəqəmsal kitabxanaların təhsil və tədqiqat sahələrindəki yeni vizionu yalnız məlumatın əldə edilməsi və paylaşılması ilə bitmir. Bu, həm də **kollektiv intellektin** və **yaradıcılığın** inkişafına xidmət edir. İnformasiya cəmiyyəti daxilində fərdi biliklərdən daha çox kollektiv biliklərə doğru bir keçid yaranır. İstifadəçilər yalnız məlumatları əldə etmir, eyni zamanda bu məlumatlarla yeni anlayışlar və ideyalar formalaşdırırlar.

Rəqəmsal kitabxanalar təhsil və tədqiqat proseslərinin sosial bir aspektini gücləndirir. **Təhsil mühitinin sosiallaşması** və **fikir mübadiləsinin** genişlənməsi ilə təhsil daha çox əməkdaşlıq və qarşılıqlı əlaqəyə dayalı bir prosesə çevrilir. Bu yanaşma, təhsil alıcıları arasında daha geniş əməkdaşlıq, interaktiv öyrənmə və kollektiv düşüncə qurma imkanları təqdim edir.

Nəticə: Rəqəmsal kitabxanalar, yalnız məlumatların saxlanması və paylaşılması funksiyasını yerinə yetirmir; onlar təhsil və tədqiqatın gələcəyini müəyyən edən əsas amillərdən birinə çevrilir. Bu yeni məlumat mühiti, təhsil və tədqiqat sahələrinin daha geniş, sərhədsiz və daha bərabər imkanlarla inkişaf etməsini təmin edir. **Rəqəmsal kitabxanaların yaratdığı yeni vizion**, cəmiyyətin təhsil və

tədqiqat sahəsindəki hər bir fərd üçün bilik əldə etmə imkanlarını genişləndirir və cəmiyyətin intellektual inkişafına zəmin yaradır. Bu, yalnız akademik dünyada deyil, eyni zamanda sosial və mədəni sahələrdə də dəyişikliklərə səbəb olur və daha açıq, demokratik və bərabər bir təhsil mühiti formalaşdırır.

Ədəbiyyat

1. *Hernandez, J.* (2021). Digital Libraries: Transforming Access to Knowledge in the 21st Century. *Information Society*, 37(3), s.67
2. *Muller, S., & Bruns, D.* (2022). Modern Digital Libraries and Their Impact on Educational Systems. *Journal of Educational Technology*, 45(4), s.122.
3. *Vəfa Məmmədova*, 2016. Ali Təhsil Müəssisələrinin Rəqəmsal Kitabxana Mühitində İri Miqyaslı Verilənlərə Çıxışı və İstifadəlilik Məsələləri, “E-kitabxanaların formalaşması problemləri” respublika elmi-praktiki konfransı
4. *G.Ə. Bağirovaa, N.X. Cəfərzadə*, 178 TƏDRİSDƏ RƏQƏMSAL KİTABXANALARIN ROLU, *Sport Science Journal* vol. 5, № 1, 2023, s. 178
5. *Graham, T., Garcia, E., & López, F.* (2020). The Role of Global Research Infrastructures in Facilitating Knowledge Sharing through Digital Libraries. *Global Information Journal*, 19(1), 59-76.
6. *Meyer, E., & Williams, L.* (2019). Digital Libraries: Expanding Access to Knowledge Across Borders. *Information Science Today*, 33(2), 101-118.
7. *Parker, S., & Hall, J.* (2021). The Rise of Open Educational Resources in Digital Libraries: A Path to Equal Access in Education. *Educational Technology Journal*, 27(4), 234-247.
8. *Chen, Z., & Wang, Y.* (2022). Global Knowledge Exchange and Collaboration in Digital Libraries. *Journal of Global Information*, 40(3), 199-214.
9. “Elektron kitabxanalar: mövcüd vəziyyət və inkişaf perspektivləri” mövzusunda elmi seminar - Rasim Əliquliyev, *Rasim.az*, 2016. www.rasim.az/index.php?option=com_content&task=view&id=110&Itemid=66. [Accessed: 03- Apr- 2016].